

H. Blom, D. Wertheim, H. Berg en B. Wallet (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam: Balans, 2017, 589 pp., ISBN 978 94 6003437 4).

Dit lijvige boek is een geheel bewerkte editie van het standaardwerk dat in 1995 verscheen. Deze nieuwe publicatie was volgens de auteurs hard nodig, omdat in de laatste twintig jaar historici veel nieuwe onderzoeksvelden in de Joodse geschiedenis hebben ontgonnen en verkend. Dit zijn, onder andere, de vroegmoderne asjkenazische geschiedenis, de Joodse boekdrukkunst, naoorlogse Joodse geschiedenis en de geschiedenis van Joden in de Nederlandse koloniën in de Oost én in de West (het Caribisch gebied). Al deze gebieden komen aan bod in dit boek, maar vooral de naoorlogse Joodse geschiedenis heeft terecht veel aandacht gekregen in deze editie.

De nieuwe editie van *Geschiedenis van de Joden in Nederland* heeft een chronologische opbouw en biedt in het eerste gedeelte een uitgebreide beschrijving van de manier waarop de eerste Joden in de Middeleeuwen naar Nederland kwamen en van hun positie in de Lage Landen vanuit een christelijk perspectief.

De eerste hoofdstukken van deze nieuwe editie verschillen niet zoveel van de eerste editie uit 1995 en het andere grote standaardwerk over de geschiedenis van de Joden in Nederland uit 1992: *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. In de inleiding van de editie van *Geschiedenis van de Joden in Nederland* uit 1995 werpen de auteurs de voor de hand liggende vraag op: is er na *Pinkas* (wat overigens in het Hebreeuws ‘notitieboekje’ of ‘handboekje’ betekent) nog behoefte aan een vergelijkbaar werk over de geschiedenis van de Joden in Nederland? Hoewel de auteurs deze vraag uiteraard positief beantwoorden, wordt de lezer in het ongewisse gelaten over de toegevoegde waarde van de nieuwe uitgave ten opzichte van de editie van 1995. In de inleiding sporen de auteurs de lezer aan om zelf te oordelen over de toegevoegde waarde. De editie van 2017 laat in mijn ogen duidelijk de meerwaarde van dit standaardwerk zien ten opzichte van *Pinkas*, dat toch meer op een beschrijvende kroniek lijkt, vooral vanwege het uitgebreide overzicht van joodse gemeenten in Nederland. Dit overzicht geeft wel een goed beeld van de Joodse geschiedenis op plaatselijk niveau. De nieuwe editie van *Geschiedenis van de Joden in Nederland* uit 2017 gaat op meer relevante wetenschappelijke debatten in, zoals de discussie over de betekenis van de juridische gelijkstelling van Joden in 1796, de reikwijdte van de Joodse identiteit in samenhang met de Nederlandse samenleving voor 1940 en de oorzaken van het relatief grote aantal Joden dat uit Nederland

werd weggevoerd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze punten worden door de auteurs van *Pinkas* ook wel aangestipt, maar blijven als het ware aan de oppervlakte hangen. Waarschijnlijk komt dit oppervlakkige aanstippen ook omdat historici sinds 1992 (en in mindere mate sinds 1995) zoveel meer onderzoek hebben gedaan dat direct raakt aan de bovenstaande wetenschappelijke debatten. Daarnaast hebben de auteurs de editie van 2017 meer in een internationale context geplaatst. Hoewel dat bij een geschiedenis van Joden nooit kan worden vermeden vanwege het onmiskenbare diaspora-aspect van het Joodse volk, richt *Pinkas* zich voornamelijk op de lokale geschiedenis van Joden in Nederlandse dorpen en steden.

Na deze vergelijking met andere overzichtswerken over de Joodse geschiedenis in Nederland terug naar het boek uit 2017. De tekst wordt afgewisseld met prachtige afbeeldingen, veelal in kleur. De auteurs besteden veel aandacht aan vooraanstaande figuren en leiders binnen de Joodse gemeenschap. Van hen worden gedetailleerde persoonlijke beschrijvingen en citaten gegeven, die recht doen aan hun specifieke levensloop en hun betekenis voor de Joodse gemeenschap in Nederland als geheel. Het is wel duidelijk te merken dat alle hoofdstukken door verschillende auteurs zijn geschreven: de hoofdstukken verschillen opvallend van stijl. De auteurs van hoofdstuk 7 hebben bijvoorbeeld zeer gestructureerd opgebouwd met veel aandacht voor demografie, Joodse bevolkingscijfers en de spreiding van Joden over het land. Andere hoofdstukken zijn meer als een doorlopend verhaal opgezet. Die diversiteit aan schrijfstijlen is bijna onvermijdelijk in een werk van meerdere auteurs en heeft waarschijnlijk ook te maken met de ruime beschikbaarheid van bronnen in een latere periode, vooral in de twintigste eeuw.

De volgende, zeer treffende uitspraak vat een belangrijk debat over de identiteit van Joden in Nederland samen: ‘De Verlichting kon de joden wel uit het getto halen, maar het getto (in de zin van een soort van ingekeerde mentaliteit) haalde de verlichting niet uit de joden.’ Deze opmerking geeft aan dat de integratie van Joden in Nederland haar grenzen had. Joden werden zeker ‘Nederlandser’ sinds hun juridische gelijkstelling in 1796, omdat ze zich vanaf dat moment langzaam konden gaan emanciperen (zoals dezelfde beroepen uitoefenen als niet-Joden, politiek actief worden), maar de meerderheid behield haar eigen specifieke cultuur en identiteit. Wat na de Tweede Wereldoorlog ook steeds duidelijker werd, is dat voor veel Joden religie weinig betekenis meer heeft, maar dat afkomst en gevoel van saamhorigheid als groep voor een aantal nog wel belangrijk is. Deze Joden houden, met andere woorden, vast aan ‘de gewoontes van het hart’. Dit betekent dat ze vaak wel sabbat op vrijdagavond vieren of Chanoeka in december, maar dat ze niet meer elke zaterdag naar de synagoge gaan.

Daarnaast is ook de verhouding Sefardiem versus Askenaziem een rode draad binnen de Joodse geschiedenis en daardoor vanzelfsprekend ook in dit boek. Van oudsher waren de Sefardische Joden rijker en welgestelder dan de

Askenazische Joden, zeker in de zeventiende eeuw. Maar dit verschil is vooral na de Tweede Wereldoorlog steeds meer gelijkgetrokken. Een interessant aspect in dit verband is dat de antropoloog Arie de Froe in de jaren veertig van de vorige eeuw op wetenschappelijke gronden probeerde aan te tonen dat men Sefardische Joden door eeuwenlange raciale vermenging op het Iberisch schiereiland niet als 'volbloed' Joden kon aanmerken. Vanwege de lengte van bijbehorende rechtszaken en onderzoeken leverde dit in ieder geval voor een aantal Sefardische Joden levensreddende vertraging op doordat ze niet, of pas veel later, op transportlijsten terecht kwamen.

De Joodsche Raad in Amsterdam vormde een andere, bekendere vertragende factor. De nazi's hadden de Raad bestempeld tot het centrale aanspreekpunt in zake Joodse 'kwesties'. Dit bleek een dekmantel van de bezetter te zijn, want op deze manier werden de Joden zelf deelgenoot aan hun eigen ondergang gemaakt. De auteurs beschrijven op indringende en genuanceerde wijze de wrange dubbelrol van de Joodsche Raad met de Amsterdamse bestuurders Asscher en Cohen. De Joodsche Raad kon enerzijds een zekere bescherming voor Joden bieden, omdat meewerken met de Duitse bezetter tenminste in eerste instantie enige vertraging van deportatie opleverde, maar de Joodsche Raad liet anderzijds ook de nietsontziende en efficiënte systematiek van de Duitse bezetter zien. Dit leidde tot mensonterende, dramatische taferelen en gebeurtenissen. Asscher en Cohen selecteerden eerst Joodse mensen voor vrijstelling van transport naar Westerbork. Later verordonneerden de nazi's dat er alsnog meer Joodse mensen op de namenlijsten, bestemd voor deportatie, moesten komen en bleek de rol van de Joodsche Raad uitgespeeld. Ook Asscher en Cohen werden opgepakt. Dit terugdraaien van de vrijstelling van deportatie zorgde voor veel onderlinge spanningen binnen de Joodse gemeenschap in Amsterdam.

Ook de volgende onvermijdelijke, maar pijnlijke vraag over de bezettingstijd komt in het boek aan bod: waarom werden er juist uit Nederland zoveel Joden weggevoerd (rond de 100.000 van de 140.000), relatief gezien meer dan in enig ander Europees land? Op nauwgezette wijze schetsen de auteurs de zogenaamde 'Nederlandse paradox'. Aan de ene kant is er sprake van een sterke, door de jaren heen ontwikkelde verbondenheid van Joodse Nederlanders met niet-Joodse Nederlanders. Aan de andere kant staat het doelgerichte en efficiënte bezettingsbestuur van de nazi's met het vooropgezette doel de Joden voorgoed uit de samenleving te verwijderen. Volgens de auteurs konden de nazi's handig gebruik maken van de traditioneel coöperatieve en gezagsgetrouwe opstelling van de Nederlandse bevolking. De schrijvers van dit overzichtswerk houden vervolgens vast aan de eerder verdedigde stelling dat deze opstelling langzamerhand door de eeuwen heen ook voor de Joden was gaan gelden. Juist door hun verregaande assimilatie in Nederland, konden er uiteindelijk zoveel Joden worden weggevoerd.

Het laatste hoofdstuk biedt een interessante toevoeging over de geschiedenis van het naoorlogse Joodse leven. Dit hoofdstuk is ten opzichte van de editie uit 1995 sterk uitgebreid. Naar deze naoorlogse periode is relatief minder historisch onderzoek gedaan, want die was lange tijd overschaduwd door een eindeloze reeks studies over de Joden in de oorlogstijd. Een opmerkelijke observatie van de auteurs is dat de overheid na de oorlog in haar administratie geen onderscheid meer maakte tussen Joodse en niet-Joodse burgers. Dit deden ze voor de oorlog wel. In dit laatste hoofdstuk bespreken de schrijvers ook de voor de hand liggende thema's als doorwerking, herinnering en verwerking van de bezetting tussen 1940 en 1945. De doorwerking van de bezetting leidde bij veel Joden in de naoorlogse periode tot 'registratievrees'. Met de Tweede Wereldoorlog nog relatief vers in het geheugen, wilden de meeste Joden op geen enkel formulier voor welke instantie dan ook meer aangeven dat ze van Joodse afkomst waren. Ondanks de wijdverspreide overtuiging vlak na de oorlog dat het Joodse leven nog slechts korte tijd in Nederland zou bestaan vanwege grootschalige emigratie, onder meer naar Palestina vanaf 1948, maar ook naar de vs, krabbelde het Joodse leven na een aantal jaar toch weer op. Het aantal Joden in Nederland bleef in absolute aantallen na 1945 ongeveer gelijk.

Voor de laatste hoofdstukken maken dit boek zeer de moeite van het lezen waard, omdat die veel verrassende nieuwe inzichten bevatten. De auteurs hebben een evenwichtig en vernieuwend werk over de Joodse geschiedenis in Nederland afgeleverd.

Liesbeth Rosen Jacobson, Universiteit Leiden